

Kürt siyasal hareketi I. Meşrutiyet'ten bugüne süregelen ve içerisinde birçok ayaklanma ve siyasal tepkime içeren yüz yılı aşkın bir süredir Anadolu siyasal düzeninde etkinliği bulunan bir oluşumdur. Başlangıçta kültürel anlamda beklentileri barındıran hareket, Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yönetim sistemine geçiş sürecinde ilk kez yönetime karşı bir tepki ortaya koymuştur. Bu tepkinin temelinde ne kültürel veya sosyal bir istek ne de ayrılıkçı bir yaklaşım yoktur. Temel bir nokta vardır; o da iktidardır. II. Mahmud döneminde yönetim yapısının adem-i merkezîyetten merkezîyete dönüşümü başta Kürt coğrafyası olmak üzere yerinden yönetimin güçlü olduğu bölgelerde olumsuz karşılanmıştır. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Kürt coğrafyasında güçlü bir şekilde ve sorunsuz bir idare sürdürmesindeki en büyük etken adem-i merkezî yönetim anlayışdır demek yanlış olmayacaktır. Bölgelerinde güçlü aşiret liderleriydi. Bu isimler bölgelerinde bugünkü anlamda bir nevi valî yani mülki idari amiri görevi görmekteydiler. Devlet adına vergi almakta ve devlet adına karar vermekteydiler. Hatta bu aşiretler devlet sefere çıkarken devlete askeri destek de vermekteydi. Bir anlamda modernize edilmiş bir tımar sistemine aslında da daha da göreceli bir yetkin kişiliğe sahiptiler. Bu yetkinlik durumu onlara Osmanlı Devleti tarafından verildiği için kendilerini bölgede en az kendileri kadar güçlü olan diğer aşiretlere karşı da üstün görme eğilimine itmekteydi. II. Mahmud'un padişah olması ile bu sistemde köklü bir değişim süreci başladı. II. Mahmud'un bu girişimi birçok aşiret liderinin tepkisi ile karşılaştı. Tanzimat reformuna karşı ilk isyan edenlerden biri Bedirhan Aşireti'dir [1]. Ardından çıkan Toprak Reformu ile de bölgede yeniden tımar sistemi tarzına dönüş hedeflenmekteydi. Ancak bunda da istenilen sonuçlardan daha farklı bir sonuca götürdü. Aşiretler arasında çıkar çatışmaları çıktı ve bölgedeki yöneticilerin bireysel tutumlarından dolayı toprağı işleyenler çok bürokratik çevresi olanlar topraklar üzerinde yetkinlik sahibi oldular. Martin Van Bruniesen Toprak Reformu'nun uygulanmasından doğan sonuçları şöyle özetler:

- Aşiret ekonomisinin komünal özelliklerinde gerileme; bireyselleşme.
- Aşiret içinde ekonomik tabakalaşmanın artması.
- Yeni bir yaşam tarzına sahip olan yeni bir sınıf ortaya çıktı: kentte yaşayan toprak beyleri.
- Kentli toprak beyleriyle köylerde kalmış aşiret ağaları arasında yeni işbirliği ve himaye ilişkileri gelişti.
- Birçok durumda, toprağı işleyenler, geleneksel haklarını kısmen yitirerek kiracı-ortak, hatta ücretli toprak işçisi haline geldiler [2].

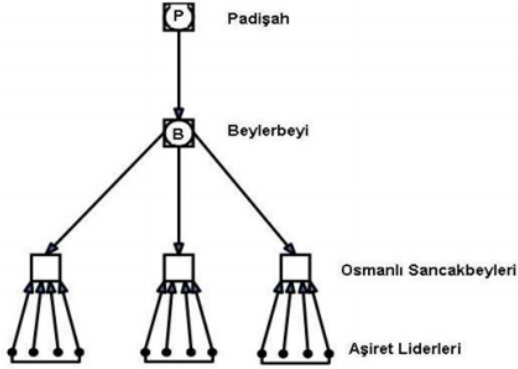
Bu gelişmeler bölgedeki aşiretlerin de birbirleri arasında çekişmelerin ortaya çıkmasında etkin olmuştur. Ayrıca bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun başta Rusya ile olmak üzere Balkanlar'da sürekli bir savaş ve çatışma ortamında olmasından dolayı Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde de birtakım ayaklanmaları tetiklemiştir. II. Mahmud dönemi İsyanlarını tarihsel olarak şöyle sıralayabiliriz:

- Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı (1806-1808, Süleymaniye)
- Babanzade Ahmet Paşa İsyanı (1812, Süleymaniye)
- Zaza Aşiretleri İsyanı (1818-1820, Der-sim)
- Revaduz Yezidi İsyanı (1830-1833, Hak-kari ve çevresi)
- Mir Muhammet İsyanı (1832-1833, So-ran)
- Kör Mehmet Paşa İsyanı (1830-1833, Erbil, Musul, Şirvan)
- Garzan İsyanı (1839, Diyarbakır)
- Bedirhan Bey İsyanı (1843-1847, Hakka-ri ve çevresi) [3]

Bu isyanlardan da görüleceği üzere hemen hemen birbirine çok yakın bölgelerde ve çok kısa zaman farkları ile ortaya çıkmışlardır. Temelde yönetimde merkezileştirme ve toprak reformunun etkilerinin bu isyanların çıkmasında etkin rol oynadığını söyleyebiliriz. Kimi kaynaklar bu isyanlardan bazılarının Kürt milliyetçiliği dolayısı ile ayrılıkçı bir yapıya sahip olduğu teorisini ortaya atsa da ideolo-

jik bir altyapının var olmadığı çok aşikârdır. Aynı dönemde Osmanlı'nın Balkan topraklarında dahi milliyetçilik hareketlerinin daha sonraki yıllara tekabül ettiğini görüyoruz.

Aşağıdaki şekilde II. Mahmud dönemi öncesinde Osmanlı'nın Doğu Vilayetlerindeki yönetim yapısı verilmiştir.

Şekil 1 [4]

II. Abdülhamid'in iktidara gelişi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda reform hareketleri devam etmiştir. Ancak Sultan Abdülhamid kendi döneminde bölgesel farklılıkları gözeterek farklı politikalar izleme yolunu seçmiştir. Kaybedilen Rus savaşlarının Doğu'da büyük etkisi vardır. Rusların doğuyu işgal planı ve bu plan içerisinde Ermeniler'le beraber yürüttükleri saldırgan tutum bölgedeki Müslüman Kürtler'in sıkıntılı bir süreç içerisine girmesine neden olmuştur. Bu kapsamda hem bölgedeki hâkimiyetini yeniden ele almak hem de olası Rus-Ermeni saldırılarına karşı yerinde hazır bir ordu bulundurma niyeti ile Sultan Abdülhamid tarafından Hamidiye Alayları'nı kurdurmuştur. Bruniessen bu konudaki görüşünü şöyle aktarıyor:

"1891'de imparatorluğun doğu eyaletlerini denetlemek üzere aşiret reislerinin yönetiminde bir aşiret milisi, yani bir tür jandarma kuvveti oluşturdu. Bu milislere, sultanın adı verildi: Hamidiye. Subay olarak atanan aşiret reislerinin yeni yetkilerle donatılmasının açık sonucu, bu kişilerin gücünün alabildiğine artması ve tabii bunun da istismara yol açmasıydı. Başka sonuç da, bazı aşiretlerin diğerleri karşısında güçlenmesiyle, bölgedeki

güç dengesinin değişikliğe uğramasıydı [5]."

Aslında bu girişimde bölgede devletin tam olarak hâkimiyetini sağlamasında başarılı olamamıştır. Zira Hamidiye Alayları'na dâhil olan aşiretler ile dâhil olmayan aşiretler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Ancak bu süreçte hem Hamidiye Alayları'nı hem de dâhil olmayan aşiretleri bir arada tutan en önemli unsur Rus Kızıl Ordu desteği ile doğu bölgelerinde saldırılar gerçekleştiren ve bağımsız bir Ermenistan kurma peşinde olan Ermeni çetelerinin tutumudur. Bu durum Müslüman Kürtler'in bir arada ve merkezi yönetimle iyi ilişkiler kurmasında önemli bir etkidir. Ancak buna rağmen Sultan Abdülhamid döneminde üç tane Kürt isyanı yaşanmıştır:

- Bedirhan Osman Paşa İsyanı (1877-1878, Cizre ve Midyat)
- Şeyh Ubeydullah İsyanı (1880, Hakkâri ve Şemdinli)
- Emin Ali Bedirhan İsyanı (1889, Erzincan) [6]

Bugün köy koruculuğu sistemine dönüştüğü söylenen veya dönüşen Hamidiye Alayları meselesinde Batılı kaynakların aksine kendini İslamcı olarak nitelendiren Altan Tan kitabında şunları söyler:

"Sultan Hamid'in 'İslamcılık' siyasetini uygularken üzerinde en başarılı olduğu halk Müslüman Kürtlerdir. Sultan'ın bu konudaki en önemli icraatı Hamidiye Alaylarıdır [7]."

Bu isyanlarda Şeyh Ubeydullah İsyanı en önemlilerden biridir. Zira kimi tarihçilere göre Ubeydullah isyanı Kürt milliyetçiliğinin doğuşudur, ancak kimileri de bunun merkezi yönetimle anlaşılabilir olarak ortaya çıktığı tezini savunur. Bruniessen ise Şeyh Ubeydullah isyanında Kürt milliyetçiliğine yönelik bir kanıtın bulunmadığını aktarır [8]. Şeyh Ubeydullah'ın dini kimliği ve nesebi de bize ideolojik yapısının milliyetçilik unsurlarından daha çok bugünkü manada İslamcılık olmasının daha yüksek bir ihtimal olduğunu ortaya koyar. Robert Olson ise Bruniessen'in aksine Kürt milliyetçiliğinin kökenlerini Şeyh Ubeydullah İsyanı'na dayandırılmaktadır [9].

Altan Tan kitabında Şeyh Ubeydullah'ı şu şekilde tanımlar:

“Şeyh Ubeydullah, Nakşibendiliğin Kürdistan'daki yayıcısı Mevlana Halid'in en ünlü halifelerinden Şemdinanlı Seyyid Taha'nın oğludur [10].”

Kürtler'de özellikle soyu seyit olan yani aslında Arap olup zamanla göçlerle ve bölgesel etkileşimle Kürtleşmiş olan topluluklarda milliyetçilik unsurlarından daha çok şeriatın ve de dolayısı ile İslamcılık'ın etkin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bugün dahi baktığımızda bölgedeki Müslüman Kürt nüfusun siyasi eğilimi milliyetçi eğilimli oluşumlardan daha çok İslami söylemleri öne çıkaran siyasal yapılanmalardır. Elbette bazı örnekleri bunun dışarısında tutabiliriz. Dolayısı ile Şeyh Ubeydullah ayaklanmasını milliyetçi bir ayaklanmadan daha çok sosyal bir ayaklanma olarak görmek daha doğru olabilir. Veyahut başka bir deyişle merkezi yönetimin bölgedeki siyasetine karşılık kendi siyasetini ortaya koymaya yönelik bir iktidar ayaklanması da diyebiliriz.

Abdülhamid döneminde doğuda isyanlar yaşanmakla beraber Kürt Hareketi yayınlar ve kurduğu cemiyetlerle de aktif bir hareket olma yoluna girişmiştir. 1900 sonrası kurulan üç önemli Kürt cemiyeti şunlardır:

- Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti
- Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti
- Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti [11]

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları; Şeyh Übeydullah zade Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan Paşa, Ferik Şerif Paşa, Damat Müşir Ahmet Zülkif Paşa, Babanzade Zihni Paşa, Dr. Mehmed Şükrü Sekban, Naim Baban ve Motkili Halil Hayali'dir [12]. Altan Tan Kitabında, Kürt Teavün Cemiyeti'nin tüzüğünün ilk maddesini şöyle aksettiriyor:

“İslam ulu hükümlerine uygun ve milletin mutluluğu ile vatanın selametine kefalet eden anayasanın (Kanun-i Esasi'nin), yararlı (güzel) kurallarını bu gerçekleri bilmeyen bir takım Kürtlere anlatmak; Osmanlılığın yüce

vasıflarını daima korumakla beraber din ve devletin ilerleme ve yaşamasının biricik aracı olan meşrutiyet ve meşveret düzeni korunup sürdürüldükçe Kürtlerin büyük halifelik makamı ve yüce sultanlığa olan güçlü bağlılıklarını sağlamlaştırmak; vatandaşları olan Ermeni, Nesturi, ve diğer Osmanlı kavimleri ile iyi geçinip uyuşmalarını bir kat daha güçlendirmek ve arttırmak; kabileler ve aşiretler arasındaki bazı anlaşmazlıkları ve nefreti gidermek ile tümünün bir meşru merkez birliğinde ilerlemek için el ele vermelerinin araçlarını sağlamak; maarif (eğitim, kültür), sanayi, ticaret ve tarımı yayıp geliştirmek temel maksatları üzerine Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti adıyla bir hayır cemiyeti kurulmuştur [13].”

Cemiyetin bu kuruluş amacına bakacak olursak bu oluşum içerisinde bulunan kişilerin milliyetçi veya ayrılıkçı bir yapıdan daha çok mevcut yönetime bağlı ancak İslami ilkelere varlığı aynı şekilde sürdürmesinden yana bir oluşum olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti'nin kuruluş amaçları şunlardır:

- Kürt öğrencileri birbirine tanıtarak aralarında ilişki, kardeşlik ve birlik sağlamak
- Kürt dilini ve edebiyatını düzenleyip kitaplaştırarak geliştirilmesine çalışmak
- İstanbul'a gelecek Kürt öğrencilerin okullara girişinde yol göstericilik etmek
- Ekonomik durumu iyi olmayanları uygun okullarda okutmak
- Özetle Kürtlerin bilimsel ve toplumsal ilerlemeleri ile gelişmeleri yolunda çaba göstermek [14]

Bu cemiyetin yapısında da aynı şekilde yukarıda bahsettiğimiz üzere, kültürel ve sosyal olarak Kürt gençlerinin ve bir anlamda gurbetteki Kürtlerin birlik ve beraberlikle yönünde hareket etme içerisinde bulunan bir topluluk olarak kurulduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı'da kir Kürt hareketlerinin bu özellikleri halen bize milliyetçilik unsurlarını gösteren bir unsur ortaya koyamamıştır. Öyle ki bu Kürt gruplarından bazıları II. Meşrutisi-

yet'e kadar İttihat ve Terakki Partisi ile hareket etmektedir. Hatta Bediüzzaman Said Nursi gibi Ulemeden kabul edilen ve mevcut Kürt cemiyetlerin içerisinde yer alan isimler kendilerini İstanbul Hükümeti'nden daha çok İttihatçılara yakın görmüştür. Burada en önemli etken İttihat ve Terakki'nin 1909 öncesi ortaya koydu Panislamizm ve PanOsmanlı söylemleridir. Bu her iki söylemde Kürt bölgesinde ve Kürt Ulema ve önde gelenleri tarafından kabul gören/görülebilecek bir durumdur.

İlk dönem kurulan Kürt cemiyetlerinin ortak özelliklerinden biri ve belki de en önemlisi de cemiyet mensuplarının büyük çoğunluğunun medrese kökenli oluşlarıdır. Klasik anlamda medrese eğitimi almış olan kişilerin etnik milliyetçilik tutumu içerisinde olabileceğini düşünmenin doğru olmayacağı aşikârdır. Zira medrese eğitimi Osmanlı eğitim sistemi içerisinde çok önemli bir yer teşkil etmekle beraber, ulemanın medrese eğitimi aldığını biliyoruz. Kendini İslam'a adayan ve bu doğrultuda öğrenci yetiştiren medreselerden milliyetçilik söylemine sahip olabilecek insanların çıkması veyahut yetişmesi pek de olası bir durum değildir. Öte yandan ilk dönem Kürt Hareketi'ni tanımlarken kültür ve iktidar odaklı dememizin sebeplerinden biri de ulus-devlet kavramının henüz Osmanlı vilayetlerinde tam karşılık bulan bir durum olmamasıdır.

Kürt aydınlarının ve ulemanın mevcut iktidar ile olan ilişkilerinde en büyük kırılma Cumhuriyet sonrasında yaşanmıştır. Günümüz kimi tarihçileri Kürt coğrafyasında asıl sorunların Wilson Prensipleri sonrası İmparatorluk topraklarında ortaya çıkan halkların kendi kaderini tayin etme prensibi sonrası ortaya çıktığını söylese de, hem 1. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde hem de Milli Mücadele Dönemi'nde Kürt halkının Türk halkı ile arasında ayrılma gibi bir sorununun olmadığını görüyoruz. İki topluluğu birbirine bağlayan en temel prensibin ise İslam nikâhı olduğu aşikâr bir gerçektir.

Cumhuriyet döneminin ilk büyük ve halen etkisini sürdüren ayaklanması olan Şeyh Said

Ayaklanması ise tarihsel açıdan bir dönüm noktasıdır. Halen ayaklanmanın sebebinin net bir doğrusu olmasa da bu girişiminin iki ana unsuru olduğu tek gerçektir. Bunlardan birincisi; Cumhuriyet rejiminin getirdiği iki önemli kökten reformdur; laiklik ve hilafetin kaldırılması. İkincisi ise Milli Mücadele destek veren bölge halkının kurucu iktidardan kendi söylemleri ile aldıkları sözlerin yerine getirilmemesidir. Burada çokça tartışılan mesele Mustafa Kemal Atatürk'ün Kürt halkına verdiği söylenen Kürdistan sözüdür. Bu konu ile ilgili ideolojik yaklaşan kişilerin kesin evet ve kesin hayır denmemiştir yorumları yapsa da belli belgelere dayandırılarak ortaya konan bir gerçek vardır ki o da; Mustafa Kemal Atatürk'ün 1925 öncesi ve sonrası yaptığı konuşmalardaki içerik değişikliğidir. Bu değişiklikte Şeyh Said İsyanı'nın önemli rol oynadığı söylenmektedir. Mustafa Kemal'in Amasya Protokolleri görüşmelerinde imzalanan metinde yer alan şu söylemi de Kürtler'in daha sonra değişen söylem karşısında farklı bir politika izlemelerine neden olduğu savı ortaya atılmıştır. Protokolde şöyle denilmektedir:

“Kürtler ile Türklerin Osmanlı camiasının ana unsurları oldukları ... [15]”

Siyasi Tarihçi Cemil Koçak Akşam Gazetesi'ne verdiği röportajda Mustafa Kemal'in Kürt bölgesinde bir özerk yapı kurulması ile ilgili sözlerini şu şekilde dile getiriyor:

“Atatürk, 1923'te gerçekleşen İzmit basın toplantısında Ahmet Emin Yalman'ın sorusuna verdiği ve sansür edilen yanıtında 'Başlı başına bir Kürtlük düşünmektense bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir türlü özerklik oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise onlar kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman, bundan kendilerine aid sorun yaratmaları daima mümkündür. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetki sahibi vekillerinden oluşmuştur. Ve bu iki unsur, bütün çıkarlarını ve kaderlerini birleştirmiştir' demiştir [16].”

Bu durum yukarıda bahsettiğimiz kültürel Kürt hareketi tezinin iktidarın uyguladığı politikalar ile daha farklı bir boyuta evrilen bir Kürt hareketini ortaya koyuyor. Kürtler kendilerine vaat edilen hakları talep etmekte ve bu durum bugün de süregelmekte olan bir siyasal ve sosyal karmaşanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunları destekleyecek bir ifadeye Sinan Hakan'ın kitabında da rastlıyoruz; "1919 sonbaharında bir yandan Amasya Protokolleri'yle Osmanlı Camiasının ana unsurlarından biri sayılan Kürtlerin serbestçe gelişim hakkına sahip olacakları konusunda yeni hükümetle anlaşmaya varılırken ... [17]"

Kürt Coğrafyasında Tarikatlar ve Etkileri

Doğu coğrafyasında İslam çok önemli bir unsurdur. Bu nedenle Kadirilik ve Nakşibendilik tarikatlarının bölgedeki ileri gelenler ve halk üzerinde büyük etkisi vardır. Kadirilik geleneği Peygamber efendimizin (sav) soyundan gelen Abdülkadir Geylani hazretlerine dayanmaktadır. Tarikatın merkezi Irak olup, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve dahi bugünde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da müritleri olmakla beraber yine Geylani soyundan gelen ailelerde bu coğrafyada yaşamaktadır. Çoğunluğu Hakkâri ve Kuzey Irak ile İran'da olan Geylani ailesi Peygamber efendimizin (sav) soyundan yani seyyid olan bu ailenin bölgedeki önde gelen aşiretlere ve bu aşiretlerin mensupları bu ailelere karşı büyük saygı ve hürmet içerisindedirler. Bir diğer büyük Seyyid ailesi ise Arvasi ailesidir. Van ve çevresinde daha yoğun bir nüfusa sahip olan Arvasi ailesi de Peygamber efendimizin (sav) torunlarıdır. Bu her iki ailenin de bölgede önemli bir nüfuzu bulunmaktadır.

Nakşibendilik geleneği ise, Peygamber efendimizden (sav) başlayarak, Hz. Ebubekir (ra), Hz. Beyazid-i Bistamî'ye oradan da Hacı Muhammed Bahauddin Nakşibend hazretlerine dayanmaktadır. Nakşibendilik geleneği/tarikatı bu coğrafyadaki en eski gelenektir. Asya'dan Afrika'ya birçok farklı kolu bulunmaktadır. Bugün Doğu Anadolu'da merkezi olarak Adıyaman/Menzil kolu bilinir. En büyük kollarından biri ise Suriye/Kamışlı da bulunan Şeyh Ahmed el Haznevi koludur. Bu her iki tarikatın bölgedeki etkisi buradaki milliyetçilik

akımı üzerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem de bugünkü siyasal yapı içerisinde Kürt coğrafyasındaki cemaatler bölgede hiyerarşik bir yapı olduğunu kabul edersek en yukarı da bulunmaktadır. Bu güç hem siyaseten hem de sosyal alanlarda önemli ölçüde etkilidir. Özellikle Cumhuriyet döneminde cemaat ve tarikatlarla yakın olan isimlerin bölgede milletvekilliğinden, belediye başkanlığına kadar birçok üst düzey kadroda yer almışlardır. Bunun en önemli sebeplerinden biri bu insanların ailelerinden ötürü bölge halkı üzerindeki saygınlığıdır. Aile saygınlığı hele ki "Seyyid" kavramı gibi bölge insanı üzerinde büyü bir hoşgörü ve saygı uyandıran bir durum olduğu vakit hayatını İslam doğrultusunda yaşayan insanlar için bu durum daha bir önem arz eder. Ayrıca yine Nurculuk hareketinin lideri Bediüzzaman Said Nursi'de Bitlislidir. Bugün Türkiye ve Dünya'da geniş bir nüfusa sahip olan Nurculuk Hareketi'nin önderi Bediüzzaman Said Nursi medrese eğitimi almış ve Kürt coğrafyasında hatırı sayılan öncü bir kişiliktir. Aşağıda bireysel olarak daha detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz Bediüzzaman Said Nursi ile Şeyh Said arasındaki en önemli fark Şeyh Said'in Elazığ, Muş, Bitlis ve Diyarbakır'ı içerisinde bulunduran bir bölgede hareket etmiş ve burada nüfuz sağlamış olmasına karşın Bediüzzaman Said Nursi hem İstanbul'a gelmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelenleri ile görüşmeler yapmış hem de Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal ile birebir görüşmelerde bulunmuş biridir. Hatta Kendisinin Sultan Abdülhamid ile görüştüğü kendisinden bir Kürdoloji Enstitüsü kurulmasını talep ettiği ve Sultan Abdülhamid'in de Said-i Nursi'nin deli olduğunu düşünerek onu hapse attığı çokça söylenmekte olan bir rivayettir.

Şeyh Said

Şeyh Said Elazığ'da doğmuş, Nakşibendi tarikatı şeyhlerindedir. Kendisinin Seyyid olduğu bilinmekte ve bölgede önemli bir nüfuz sahibidir. Şeyh Said ailesinden Cumhuriyet döneminde siyaset içerisinde bulunmuş torunları bulunmaktadır. Bu isimler merkez sağ içerisinde ve Milli Görüş'te siyaset yapmış önemli şahıslardır. Refah Partisi ve Fazi-

let Partisi'nde Erzurum milletvekilliği yapmış Abdülillah Fırat ve yine Demokrat Parti'den 1957 seçimlerinde genç yaşta milletvekilliği yapmış daha sonra Doğru Yol Partisi'nde de Erzurum milletvekillikleri yapmış olan ve Kürt siyasetinde özellikle İslamcı Kürt siyasetinin önemli isimlerinden biri olan Abdülmelik Fırat'ta Şeyh Said'in torunudur. Abdülmelik Fırat 90'lı yıllarda içerisinde bulunduğu Doğru Yol Partisi'nin Kürt politikalarından hoşnut olmayarak partiden ayrılmış ve 2002 yılında daha sol bir çizgide olan ve bir ara başkanlığını yine Kürt siyasetinin önemli isimlerinden olan Kemal Burkay'ın yaptığı Hak ve Özgürlük Partisi'ni kurmuştur.

Yukarıda da söylediğimiz üzere Şeyh Sait ayaklanması Cumhuriyet Dönemi Kürt hareketi için çok önemli bir dönüm noktasıdır. Ayaklanmanın iki ana unsuru vardır; bunlardan birincisi Ankara Hükümeti'nin Milli Mücadele döneminde Kürtlere verdiği sözlerin yerine getirilmemesi ve çok farklı bir tutum içerisine girilmesi. Bunu daha önce İttihat ve Terakki'nin Pan İslamizm-Pan Osmanlı politikalarından sert bir şekilde Pan Türkizm geçişinde görmüştük. İkinci unsur ise; Laik bir Cumhuriyetin kurulmuş olmasıdır. Bugünden baktığımızda ve yıllardır süregelen tartışmalar içerisinde Şeyh Sait'in İngilizlerle işbirliği yaptığı, bu ayaklanmanın Kürt milliyetçiliği güden bir ayaklanma olduğu söylene dursun sonuçlarına baktığımızda ve Şark İstiklal Mahkemesi'nde verilen ifadeleri ele aldığımızda ayaklanmanın Milliyetçilik veya İktidar mücadelesinin biraz daha ötesinde şeriat ayaklanması tanımlaması içerisine alınmasının daha akıllıca olacağı kanısı bulunmaktadır.

Bu kaniya iten sebeplerden biri Uğur Mumcu'nun kitabında aktardığı Şeyh Sait'in 4 Ocak 1924 gününde Van'daki aşiret reislerine göndermiş olduğu şu mektubu aktarmaktadır:

"-Esselemün-aleyküm, rahmetullahi ve berekatühü, lelülhamd, velminne. Hidayeti rabbani ile dini mübini Ahmedî'yi kafir olan Mustafa Kemal'in yedi zulmünden kurtarmak amacıyla hareket edildi. Bu gaza ve cihadın

mezhep ve tarikat ayrımı yapılmaksızın (la ilahe illallah Muhammedün resulALLAH) diyen bütün Müslümanlar üzerine farz olduğundan eskiden beri memleketimizde büyük bir gayret ve yiğitlik sahibi olan Müslüman aşiretinizin de şeriatı getirmek için cihada katılacağınıza eminim.

Ya Eyyühelensar!

Dinimizi ve namusumuzu bu dinsizlerin elinden kurtaralım. Size istediğiniz yerleri verelim. Bu dinsiz hükümet sizi de kendisi gibi dinsiz yapacaktır. Bunlarla cihad farzdır [18]."

Aynı kitapta Uğur Mumcu'nun aktardığı Şeyh Sait'in mahkeme sürecinde söylediği sözler:

"-Şeriat hükümlerinin hükümetiz tarafından uygulanmasını sağlamak düşüncesi benim başımda yaşayan bir fikir ve arzuydu. Bunu gereğinde söylemekten de çekinmedim. Fakat, böyle olsun diye kimseye bir şey söylemedim [19]."

Bu her iki ifade de Şeyh Sait'in bireysel olarak bu yola tek bir amaç ile başladığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yanındaki isimlerden bazılarını hedefine bağımsız bir Kürdistan kurmak olma ihtimali de elbette söz konusudur. Ancak burada hareketin öncüsü olan ismin ve yıllarca tartışılacak olan meselenin bizzat Şeyh Sait'in kendi söylemleri ile ortaya çıkan fikri durumu üzerinden değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Hilafetin kaldırılması ile Kürtler'in Türkler'le bağının zedelendiği fikri daha öncede söylediğimiz üzere çok tartışılan bir konudur.

Bediüzzaman Said Nursi

Bediüzzaman Said Nursi, Şeyh Sait'in aksine çok daha hareketli bir gençlik dönemi geçirmiştir. Hem Kürt cemiyetlerinde aktif olarak bulunmuş hem de Osmanlı İmparatorluğu ve Ankara Hükümeti ile görüşmeler yapmış bir isimdir. Said Nursi 1. Dünya Savaşı sırasında Doğu Cephesi'nde Ruslar'a karşı savaşmış ve esir düşmüştür. Rusya esareti onun hayatın önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu esaret sürecinde uzun yıllar esaret-

ten kurtulmayı bekleyen askerlere nazaran Said Nursi kısa bir süre içerisinde kaçmış ve İstanbul'a ulaşmıştır. Bu kaçış ile ilgili kendi sözleri şöyledir:

“Gayet hilâf-ı me'mul bir surette, yayan gidilse bir senelik mesafede, tek başımla, Rusça bilmediğim halde firar ettim. Zaaf ve aczime binaen gelen inayet-i İlahiye ile harika bir surette kurtuldum. Ta Varşova ve Avusturya'ya uğrayarak İstanbul'a kadar geldim ki bu surette kolaylıkla kurtulmak pek harika olmuştu. Rusça bilen en cesur ve en kurnaz adamların muvaffak olamadıkları çok teshilât ve çok kolaylıkla, o uzun firarî seyahati bi-tirdim [20].”

Said Nursi hem aktif savaş içerisinde bulunmuş hem de Kürt hareketlerinin içerisinde olmuş biri olarak siyasal hareketlere daha yatkın bir kişilik olması gerektiği düşünülebilir ancak o her zaman siyasetten uzak durmuştur. Said Nursi'yi diğer tarikat liderlerinden ayıran özelliği onun çok farklı bir yol izlemeye başlamış olmasıdır. Said Nursi ehlisünnet vel tarikat döneminin bittiğini ve ehlisünnet vel cemaat döneminin başladığını söylemektedir. Bu da özellikle Doğu'da çok etkin olan Kadirilik, Nakşibendilik tarikatlarından ayrılarak onun çıkış noktası olan Kürt coğrafyasının aksine Batı Anadolu'da özellikle son dönemlerini geçirdiği Barla/Isparta'da daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamıştır. Bir insanın hayat alanı olarak bu kadar Türk nüfus içerisinde olup Kürt milliyetçiliği yaptığını söylemenin yanlış olacağı savını da etrafındaki öğrencileri ve Said Nursi'nin bizzat sözleri çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kürt hareketleri içerisinde yazarken ve hareket ederken dahi milliyetçilik unsurlarından çok daha fazla İslam vurgusu ve İslam söylemini benimsediği de aşikârdır. Bunun en önemli örneği, Boğos Nubar ve Şerif Paşa'nın bağımsız Ermeni ve Kürt devleti kurulmasına dair imzaladıkları mutabakattır. Mutakabatta şöyle denmektedir:

“Şu halde Barış Konferansı'ndan, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce siz-

den ulusların hakları prensibine uygun olarak “Birleşik Bağımsız Ermenistan” ve “Bağımsız Kürdistan” yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememelerini rica ederiz [21].”

Bu metnin imzalanması ve duyulmasından sonra Said Nursi ve arkadaşları şu mektubu kaleme alıyor:

“Dört buçuk asırdın beri İslamın fedakâr ve cesur taraftarı olarak yaşamış ve dini geleneklere bağlılığı gaye bilmiş Kürtler, henüz beş yüz bin şehidin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyaçların hatırlarını teessürle anarken İslamiyet'in zararına olarak tarihi ve hayati düşmanımız ile barış anlaşmaları imzalamak suretiyle dinlerine aykırı hareket edemezler. Bu nedenle, Kürt ulusal vicdanı bu gibi anlaşmaları imzalayanları tanımadığını ve emellerinin din ve milliyetlerini birleştirmek olduğunu bildirilmesine aracı olunması [22].”

Bu mektupta bize aşikâr bir şekilde gösteriyor ki Said Nursi Kürt hareketlerinin içerisinde bulunduğu ve henüz Nur Hareketi ortada yokken dahi fikriyatta öncelik olarak İslam Dirliğini benimsemiştir. Nurculuk Hareketinin yayılması ve bölgesel bir hareketin ötesinde ülkenin tamamında sempati ve öğrenci toplayan bir hareket olmasının temelinde de İslam düsturu en temel noktadır.

SONUÇ

19.yüzyılın başlarında başlayan bu isyan hareketleri ile son Kürt İsyanı olarak nitelenen PKK meselesi arasındaki yaklaşık 150 yıllık süreçte bugünkü adı ile Kürt siyasal hareketinde isyan temellerinde birçok ve köklü değişimler görmekteyiz. Bu değişimi dört döneme ayırabiliriz:

- II. Mahmud dönemi merkezileştirme politikalarının etkisi ile ortaya çıkmış olan Kürt hareketleri

- II. Abdülhamid dönemi Kürt hareketleri. Daha çok yenilenen eğitim sistemi içerisinde kendine yer arayan Kürt aydınlarının oluşturduğu gruptur. Hedef daha ziyade kültürel ve sosyal bir harekettir. Öte yandan aynı dönemde Abdülhamid'in kurdurmuş olduğu Hamidiye Alayları ile de belli başlı Kürt aileleri ile Padişah arasında yakın bir ilişkide söz konusudur.

- İttihat ve Terakki dönemi. Bu dönemde kendi içerisinde ikiye ayırmak mümkündür. Zira birinci dönemde Osmanlılık ve İslamcılık ilkeleri ile siyaset yapılırken Kürt Coğrafyasında da kendine sempati uyandıran ve taraftar toplayan bir İttihat ve Terakki Partisi varken, Türkçülük temasının daha net bir şekilde ortaya çıkması ile bölgedeki önde gelen isimlerin İttihatçıların bu politikalarına karşın Kürt Milliyetçiliği kavramını ortaya atmıştır.

- Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk yıllarında Kürt hareketleri de yine iki farklı söylem üzerine dönüşüm yaşamıştır. Bunlar; Ankara Hükümeti'nin Kürtler ve bölge üzerine verdiği sözler ile beraber hareket edilmesini sağlamış ve Milli Mücadelede ortak tavır sergilenmiştir. 1924'te Hilafetin Kaldırılması ve 1924 öncesi Kürt halkı ile ilgili verilen sözlerin aksine İttihatçı geleneğin devamı gibi Türk milliyetçiliği üzerine inşa edilmeye çalışılan yeni yapı Doğu Anadolu'da büyük bir tepkiye neden olmuş ve Şeyh Said ardından da Dersim Alevi Kürt İsyanı çıkmıştır.

İktidarların söylevsel dönüşümleri ve devlet mekanizmasının, bürokrasinin tutumu bölgedeki insanların bakışlarında önemli rol oynamaktadır. Yaklaşık yüz yıl önce ger-

çekleşen Şeyh Said isyanının etkileri halen devam etmektedir. Her isyanı tetikleyen bir durum olmakla beraber, her isyan kendinden önce ve/veya sonraki ile de etkileşim içerisindedir. Son Kürt isyanı olarak tanımlanan PKK meselesinin kendinden öncekilerden en temel farkı ise Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanmış olan isyanların ideolojik yapısı içerisinde öncül ya da ardıl olmak üzere İslam vurgusu veya yönetim şeklinin değişikliği unsurları vardır. Ancak ilk kez Dersim Kürt Alevi İsyanını ayrı tutarsak Kürt coğrafyasında tamamen İslam dışı bir isyan yaşanmıştır. Bu isyan ve terör olaylarının geçmişinde 12 Eylül askeri darbesi sonrası Diyarbakır Cezaevi'nde yaşanan olaylardan 1970 yıllardaki bölgede yaşanan olaylara kadar birçok etken olduğu söylenmektedir. Fakat bunlar çoğunlukla yaşanan terör olaylarını bir dayanağa oturtma eğiliminden kaynaklanmaktadır. Ancak buradaki en önemli nokta genel anlamda baktığımızda ilk defa içerisinde Ulemadan veya Medrese kökenli insanlardan daha çok sosyalist görüşteki ama aslında aşırı milliyetçi zihniyetteki bir grubun var olduğunu görmekteyiz. Oysaki makalede de ele aldığımız üzere ne Şeyh Sait'te ne de Said Nursi'de bu temalara bu kadar aşikâr rastlamamaktayız. Şeyh Sait yanında olanlardan milliyetçi olan insanlar olduğunu söylese dahi bu kişilerin düşünce yapısı ile bugünkü PKK çizgisinin ideolojik alt yapısı birbirine taban tabana zıttır. Bu yüzden ki tarihsel olarak Kürt hareketlerini değerlendirirken yaşanmış olan isyanları kendi içerisinde ayırmakla kalmayıp son otuz yıldır yaşanmakta olan terör olaylarının çok daha farklı bir pencereden bakılarak ele alınması gerekmektedir.

DİPNOTLAR VE KAYNAKÇA

- 1- Şimşir, Bilal, Kürtçülük 1787-1923, s.97, 2007, Bilgi Yayınevi.
- 2- Bruniessen, Martin Van, Ağa, Şeyh, Devlet, s. 283, İletişim Yayınları, 2008.
- 3- <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/osmanlidan-devralinan-sorun>, Erişim Tarihi: 06.06.2016.
- 4- Doğan, Cabir, "I. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/4 Fall 2011, p.510
- 5- Bruniessen, Martin Van, a.g.e., s. 285.
- 6- <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/osmanlidan-devralinan-sorun>, Erişim Tarihi: 06.06.2016.
- 7- Tan, Altan, Kürt Sorunu, s.98, Timaş Yayınları, 2011.
- 8- Bruniessen, Martin Van, Kürdistan Üzerine Yazılar, s. 137, İletişim Yayınları, 2015.
- 9- Olson, Robert, The Emergence of Kurdish Nationalism 1880-1925, Austin, University of Texas Press, 1991 p.1-7, Aktaran; Kirişçi, Kemal, Winrow, Gareth M., Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi, s.83, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- 10- Tan, Altan, a.g.e., s.95.
- 11- a.g.e. s.134-137.
- 12- a.g.e. s.135.
- 13- a.g.e. s.135.
- 14- a.g.e. s.139.
- 15- Hakan, Sinan, Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920), s.311, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- 16- <http://www.aksam.com.tr/guncel/kurtlere-etnik-haklar-amasyada-verilmisti--161783h/haber-161783>, Erişim Tarihi: 06.06.2016.
- 17- Hakan, Sinan, a.g.e., s.295.
- 18- Mumcu, Uğur, Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925, s.64, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1993.
- 19- a.g.e. s.124.
- 20- Bediüzzaman, Said Nursî. Lem'alar, İstanbul, Söz Basım Yayınları. s. 371, Aktaran: <http://www.risalehaber.com/said-nursinin-esaret-arkadasindan-iliginc-bilgiler-217617h.htm>, Erişim Tarihi: 06.06.2016.
- 21- Hakan, Sinan. a.g.e., s.297.
- 22- Mumcu, Uğur, a.g.e., s.14-15.